

KRITIK, PÆDAGOGIK OG VIDENSKAB

Niels Erik Wille

Det er i dag et faktum, at vi efter-nykritikken og den strukturelle litteraturteori har fået en ny og forhåbentlig levedygtig videnskabelig orientering inden for litteraturforskningen (Se f. eks. 1, 2, 3, 4 og 5).

Det forsøges i denne artikel at opridse den videnskabsteoretiske baggrund for denne nyorientering, der er en logisk konsekvens af visse tendenser i de ovennævnte retninger, og at diskutere forholdet mellem litteraturformidling og litteraturvidenskab i lyset af dette.

I

Den ny kritik og de retninger der var beslægtede med den, var bl. a. et opgør med positivismen i litteraturkritik og -pædagogik. Dermed var det et led i det samlede opgør med positivismen i de humanistiske videnskaber. Opgøret var en følge af, at den humanistiske positivisme på en lang række punkter havde demonstreret sin utilstrækkelighed, men opgøret havde en meget forskellig motivation, og resultaterne gik både i en mere videnskabelig og i en stærkt antividenskabelig retning.

Hele opgøret støttedes af udviklingen af en nyere videnskabsfilosofi, der var resultatet af store omvæltninger specielt i matematik og fysik. Denne videnskabsfilosofi fik via Wienerkredsen og den logiske positivisme (6) en stærk indflydelse på de humanistiske videnskaber der ønskede større videnskabelighed i deres fag. Opgøret betød ikke, at alle tidligere resultater og metoder var mistænkeliggjorte, men at grundlæggende antagelser måtte tages op til revision, ny opstilles og ændrede, mere effektive metoder tages i brug. Her var videnskabsfilosofien en uvurderlig hjælp og en ind-

gang til de dele af de eksakte videnskaber der lod sig anvende som frugtbare modeller for humanisternes videnskabelige tænkning.

Specielt frugtbart var det:

at man opgav at lade alle videnskabelige forklaringer (eller forklaringer der aspirerede til at være videnskabelige) være årsagsforklaringer;

at man via den logiske algebra og mængdelæren fik mulighed for at benytte ikke-numeriske matematiske modeller i sine beskrivelser og grundlæggende teorier;

at man besindede sig på den erkendelsesteoretiske status af det objekt, man tænkte sig at undersøge.

Dette sidste førte i første omgang sammen med et - i denne forbindelse - uheldigt objektivitetsbegreb, som man følte sig forpligtet til at overtage, til en ensidig behaviorisme. Objektivitetsbegrebet implicerede anvendelsen af fysiske måleinstrumenter til reduktion af subjektive momenter og udelukkede anvendelsen af introspektion. Behaviorismen førte mange gode resultater med, men den viser sig i det lange løb ufrugtbar som eneste videnskabelig erkendelsesform, - og over for et emne som litteraturen kommer den helt til kort. En fornyet besindelse på dette førte til, at man indskrænkede objektivitetskravet til et intersubjektivitetskrav, således at man kunne beskæftige sig med tingene som de opleves af mennesker uden nogen mulighed for at indskyde måleinstrumenter mellem iagttager og objekt. Dette vanskeliggør i høj grad verifikationsproblemerne (eller måske rettere falsifikationsproblemerne).

Set fra videnskabsteoriens synspunkt er en videnskabelig teori en teori der principielt lader sig falsificere ved observation af empiriske sagforhold. Groft sagt kan man sige, at en videnskabsmand er en mand der sætter alle kræfter ind på at vælte sin egen hypotese og først efter mange forgøves forsøg på dette akcepterer den. I videnskaber, hvis hypoteser vanskeligt lader sig verificere ved simple, overkommelige procedurer, er der udviklet statistiske metoder til afprøvning af hypotesernes værdi. Disse metoder har også vist sig værdifulde for de humanistiske videnskaber.

De statistiske metoder kan dog vanskeligt sættes ind før visse andre grundlæggende problemer er klaret. De forudsætter tilstedeværelsen af teorier, hvis konsekvenser kan testes, og/eller teorier om beskaffenheden af det område, det emne, der skal undersøges, som gør det muligt overhovedet at arbejde videnskabeligt med det. Disse sidstnævnte teorier står dog ikke for skud i hver af de konkrete undersøgelser, men afslører først deres frugtbarhed eller mangel på samme over længere tid. På dette punkt er det, at de ikke-numeriske matematiske modeller har vist sig værdifulde. En strukturalistisk grundmodel har demonstreret sin styrke i mange og meget forskellige videnskaber som matematik, fysik, kemi, biologi, psykologi, lingvistik m. m.

II

Litteraturforskningen valgte dog væsentlig andre veje end de øvrige humanistiske videnskaber. En voldsom koncentration om fortolkningsproblemer, vurderingsproblemer og formidlingsproblemer medførte i langt de fleste tilfælde, at en antividenskabelig holdning opstod. Dette hænger naturligvis sammen med kritikken af den litterære positivisme og gennem den med mistænksomheden over for de naturvidenskaber, som positivismen antoges at have ladet sig uheldigt påvirke af - i en slags mindreværdskompleks.

Specielt formidlingsproblemerne gør det i øvrigt naturligt at vende ryggen til videnskabeligt "pindehuggeri". De problemer der opstår i en undervisningssituation eller i essayistisk virksomhed beregnet også for den læser, der ikke har faglig uddannelse og interesse, løses ikke umiddelbart af et stort videnskabeligt apparat og al den skepticisme og distance, der er en integrerende del af dette. Det skal måske lige understreges, at distancen ikke er mellem forskeren og hans objekt men mellem forskeren og hans metoder og teorier. Han skal så vidt muligt ikke kunne overtale sig til at akceptere en teori, fordi den har personlig interesse for ham. En dybtbundende interesse for litteratur og sans for litterære kvaliteter må siges at være en væsentlig, ja måske ligefrem en uomgængelig per-

sonlig forudsætning for at blive litteraturforsker. Det kan diskuteres om det er tilstrækkeligt, når talen er om videnskabelig beskæftigelse med litteratur.

Litteraturformidlingen har hidtil stået som litteraturforskningens eksistensberettigelse, og formidlingen har igen fået sin berettigelse gennem de centrale værdier, der tillægges litteraturen - i særdeleshed den gode litteratur.

Betvivler man disse værdier, falder hele grundlaget bort, litteraturforskningen tjener ikke længere samfundsmæssige interesser, men er et spørgsmål om den enkelte forskers vilje og energi. En sådan værdikrise kan komme både fra samfundets side og fra forskernes, når de ikke længere interesserer sig direkte for litteraturforskningens umiddelbare anvendelighed.

Uanset hvorledes man stiller sig til dette spørgsmål, kan man sige, at der i øjeblikket er en stærk interesse for litteraturen og litterære fænomener, enten det nu er litteraturens gode eller dårlige sider man beskæftiger sig med, og at der er interesse i, at der forskes i dette emne, omend denne interesse har meget forskellig motivation. Denne forskning, som altså under alle omstændigheder forventes, kan så drives af forskere, der søger at levere resultater af den ønskede art så hurtigt som muligt og som samtidig giver afkald på en streng videnskabelighed, der forekommer dem en unødigt og uinteressant klods om benet, eller den kan drives af forskere der pålægger sig selv at spille det videnskabelige spil, og som betragter de resultater almenheden og de formidlende instanser ønsker som ønskværdige biprodukter af forskningen, der kun kan produceres på denne måde.

Disse holdninger er i åbenbar konflikt med hinanden. De nøjler forskellige motivationer i litteraturforskningen og forskellig interesse i den forskningsmæssige mekanik, og man kan vanskelig se hvorledes de skal kunne forenes om en konsistent teori. Der kan være rimelig grund til at søge at holde dem adskilt, men også til at undgå en åben konflikt imellem dem. En debat på disse fronter

vil ofte være unødigt kraftspild.

III

Alle væsentlige kritiske og pædagogiske opgaver er på ingen måde løst, og det er ønskeligt, at der til stadighed er mange mennesker, der beskæftiger sig med dem. Men som sagt er der ved siden af denne virksomhed ved at ske nye ting i litteraturforskningen. Der er altså ikke tale om at forsøge at erstatte eller ophæve det der hidtil har været litteraturforskningens hovedvirksomhed, men snarere en komplettering af det, et angreb på emnet fra delvis nye vinkler og med nye og effektive redskaber i hånd.

Det kan måske for nogle ligne et forsøg på at genoplive den litterære positivisme i al sin forfærdelighed. Det er dog ikke tilfældet. Den nye orientering i litteraturforskningen er om muligt endnu mere kritisk indstillet over for positivismen end nogen anden, men den er villig til at tage denne og enhver anden litteraturforskning op til kritisk analyse og at overtage og inkorporere, hvad der måtte findes af værdi for videre videnskabeligt arbejde.

Det er klart, at det er positivismens gamle drøm, der igen stikker følehornene frem: drømmen om en teoretisk sund og metodisk veludbygget, systematisk, empirisk litteraturvidenskab - som vel at mærke ikke er kalkeret over naturvidenskaberne, men er en selvstændig videnskab, hvis emne er litteraturen og de litterære fænomener, samt de historiske, sociologiske og psykologiske forhold, der er knyttet til litteraturen, i det omfang de er tilgængelige for videnskabelig behandling. Litteraturvidenskabens metoder og teorier må underkaste sig to krav:

- 1) de skal være i overensstemmelse med almindelig videnskabelig praksis og teori, som det er formuleret i den nyere videnskabsfilosofi;
- 2) de skal være relevante og (i hvert fald i princippet) realisable over for det valgte emne;

Disse to krav påvirker naturligvis hinanden til staidighed, således at problemer i det sidste også kan føre til kritisk analyse og eventuelt omformulering af punkter implicerede i det første.

IV

Den, der vælger den videnskabelige erkendelses vej, indskrænker samtidig ganske kraftigt omfanget af de problemer, han meningsfuldt kan stille sig, og dermed også arten af de svar, han kan vente at få på sine spørgsmål. Han må omformulere tidligere forskeres problemstillinger til sådanne, som han ifølge sine principper kan arbejde med, og derved sker det som oftest, at han, hvor interessante hans resultater end måtte være inden for de valgte rammer, aldeles ikke fik klaring på det problem, der var udgangspunktet. Denne begrænsning af den forskningsmæssige virksomhed må man gøre sig klart, inden man vælger. Det kan ikke tit nok siges, at litteraturvidenskaben, som den er ved at udvikle sig i dag, beskæftiger sig med helt andre ting, end kritik og pædagogik. Den kan ikke lytte til krav om at levere resultater, der er umiddelbart relevante for disse discipliner, men den må også give afkald på at kritisere disse for deres uvidenskabelighed. I tidligere retninger var resultatet af at sigte mod et både-og ofte noget der hverken var god videnskab eller god pædagogik. Det var rimeligt, at der blev sagt fra over for dette fra kritisk side.

V

Der er som sagt sket temmelig kraftige omvæltninger inden for naturvidenskaberne siden positivismens tid; omvæltninger, som bl.a. har medført, at en søgen efter teoretiske modeller og frugtbare metoder i videnskaber, der i deres problematik er beslægtede med litteraturvidenskaben, er langt mere givende i dag end dengang. Samtidig vil en række af de metoder, som positivisterne søgte at benytte, i dag kunne appli-

ceres med betydelig større hold. Jeg tænker specielt på de kvantitative metoder f.eks. i stillintik og metrik.

Tror man, at en strukturel tænke måde overflødig-gør, ja måske ligefrem udelukker kvantitative metoder, er dette en ganske alvorlig misforståelse.

Den model, som positivisterne så hæmningsløst skattede til, var den genetiske, i hvilken man søgte at forklare ethvert sagforhold ved dets forudsætninger i tidslig følge. Denne model, som er yderst anvendelig f.eks. i zoologien, var helt utilstrækkelig i litteraturforskningen, bl.a. fordi man aldrig virkelig gik til bunds og drog konsekvenserne af de teorier, man påstod, man arbejdede ud fra. Man narrede sig selv til at tro, at man havde dybere indsigt i et værk, når man havde påvist ligheder mellem dette og forhold i forfatterens liv eller andre eksterne sagforhold. Man gjorde sig ikke klart, hvor komplicerede de sammenhænge man opererede med i virkeligheden var, og hvor besværligt det ville være at verificere disse forklaringsmodeller.

Her overfor kom så den strukturelle model til at stå. Nu søgte man at reducere helheden til det færreste antal grundelementer, hvorefter den kunne konstrueres, og at forklare helheden som opbygget af disse elementer i et sæt bestemte relationer. Helheden har her visse egenskaber, som sjældent kan forudsiges blot ud fra viden om de deri indgående elementer; de samme elementer i andre relationer kunne give en helhed med diametralt modsatte egenskaber. Det skulle da være klart, at man ikke kan beskrive helheden udtømmende blot ved at opregne dens elementer, omend de i helheden indgående elementer kan bruges til at adskille den fra andre helheder med andre elementer.

Den strukturelle tænke måde er i sin grund atomistisk, hvilket måske kan komme som en overraskelse for strukturalister, der anvender ordet "atomisme" i stærkt nedsettende betydning.

Det bliver aldrig rigtig klart i den strukturelle litteraturteori, hvilke relationer det egentlig er,

man opererer med. Hvad man har brug for, er tilsyneladende at kunne tale om værket som en relationel helhed for at afvise "atomistiske fejlslutninger" i vurderinger og fortolkninger af værket. Derudover har man brug for at tale om et uhyre komplekst sæt af relationer, jo kompleksere jo bedre, bl.a. som et mødtræk mod alt for firkantede behandlinger af værkerne, men også som et vurderingsgrundlag. Hvad der iøvrigt følger med den strukturelle model, har man en tendens til at overse.

En mere konsekvent strukturel teori ville have søgt at opstille et sæt af elementære relationer og elementære størrelser, der kunne indgå disse relationer. Ved hjælp af dette kunne man så beskrive helhederne og samtidig eftersøge lovmæssigheder mellem bestemte strukturer og bestemte egenskaber, der tillægges disse helheder i vurderinger og beskrivelser af værkoplevelser.

De elementære relationer, man måtte operere med, ville sandsynligvis være følgende:

- a) lighed; $A = A$; $A = B$;
- b) indbyrdes placering i en sekvens; A før B ;
 B før C ;
- c) samtidig tilstedeværelse i en helhed eller på en bestemt plads i helheden;

Ved hjælp af relationskalkylen kunne vi derefter danne os et formalt sprog til brug for strukturelle beskrivelser af vort emne.

VI

I det ovenstående har jeg udeladt en fjerde elementær relation, som vi kan få brug for i vore beskrivelser, nemlig numerisk relation. De helheder vi beskæftiger os med kan ofte beskrives ud fra numeriske eller kvantitative relationer mellem visse elementer i helheden, og disse beskrivelser kan ikke erstattes med blot kvalitative beskrivelser.

Lad os tage relationen samtidig tilstedeværelse af A og B i C , forkortet $St(A,B,C)$. Her er det ikke ligegyld-

digte for karakteren af helhederne C1 og C2 om C1 indeholder 80 forekomster af A og 1 af B, medens C2 indeholder 15 af A og 10 af B. Disse forskelle kan ikke indfanges af den kvalitative bestemmelse $St(A,B,C)$, og ej heller ved beskrivelsen: i C er frekvensen af A større end frekvensen af B. Endvidere kan vi have brug for oplysninger af omfanget af C. Hvis C2 kun indeholder de 25 elementer, Aerne og Berne, og C1 består af 2000 elementer hvoraf de 81 er A'er og B'er, er der også her væsentlige forskelle mellem de to helheder indfanget kvantitativt.

Endelig kan frekvensundersøgelser af elementer i litterære værker på frugtbar måde korreleres med intuitive stilbestemmelser og bidrage til afgrænsninger af i hvert fald sproglige stilarter (7).

Kvantitative modeller har den fordel, at de kan gennemarbejdes og undersøges for alskens fælder af matematikken, hvorfor anvendelsen af dem er mindre farefuld end tilfældet er med de fleste andre modeller vi benytter.

De kvantitative modeller har dog den specielle egenskab, at de kun dner til enkeltbeskrivelser, når de kan sammenholdes med tilsvarende beskrivelser af et meget stort materiale. Først så giver de værdifulde resultater fra sig. Det vil igen sige, at den enkelte forsker som vil anvende disse metoder står over for kolossale sisyfosarbejder, hvis der ikke findes måder at aflaste ham på. Med opfindelsen af datamaskinerne har vi fået midler til at behandle meget store materialer på meget kort tid, hvis vi vel at mærke forstår at programmere disse maskiner rigtigt og at udnytte deres resultater på en rimelig måde. Det arbejde, som en mand som Søren Hallar (8) halsløst kastede sig ud i, er i dag et fornuftigt og overkommeligt arbejde, der hurtigt kan afsløre sine konsekvenser og mangler.

Man må dog ikke tro at datamaskinen med et trylleslag gør alle problemer legende lette at løse. Der er tale om at det nu er muligt overhovedet at gøre visse ting, som man før kun turde drømme om, men det er stadig et stort og svært fremkommeligt arbejde at gøre det. Arbejdet med programmeringen af maskinen er ofte meget tidskrævende.

VII

Anvendelsen af datamaskiner medfører en kraftig nyorientering af den teoretiske tænkning. Denne nyorientering kan også komme discipliner til gode, som ikke på nuværende tidspunkt kan have direkte glæde af datamaskinerne. Den præcision og strenge logik, der kræves for at tilrettelægge en undersøgelse med EDB vil i mange tilfælde kunne medføre, at en række gamle teorier og metoder kan nyformuleres på en måde, der giver et frugtbart skred i det hele.

Som et eksempel inden for lingvistikken kan man tage den generative transformationsgrammatik, der kan benytte datamaskinen som en model for den menneskelige sprogaktivitet. Ved hjælp af et program, der er et endeligt sæt af regler, kan "maskinen" producere alle tænkelige acceptable sætninger i et givet sprog ud fra et endeligt sæt af morfer eller termer. Regelsystemet, der danner broen mellem sprogets atomer og sprogets sætninger, er en teori dels om sproget dels om sprogaktiviteten. Etableringen af sådanne regelsystemer, der igen skatter til matematiske teorier, kan muligvis i de humanistiske videnskaber erstatte de fysiske måleinstrumenter, hvis fravær gjorde, at man måtte renoncere på sit objektivitetskrav.

Det har ikke været min hensigt her at komme ind på mere konkrete undersøgelser og problemer (9), men blot at demonstrere den øjeblikkelige uforenelighed af litteraturformidling og litteraturforskning. En række hidsige debatter litteraturfolk imellem bunder i gensidig misopfattelse af mål og motivering. Det kunne være rart om kræfterne frigjordes fra disse skærmydsler til væsentligere ting. Det er urimeligt at anklage en mand for at ville eller ikke ville være videnskabelig, men det er rimeligt at anklage ham for at ville løse en bestemt opgave på en måde, der absolut ikke er formålstjenlig, som hvis han søgte at skabe interesse for en given moderne roman på et aftenskolehold ved en undersøgelse med EDB af bindeordsfrekvenser i den pågældende roman.

Litteraturforskningen er altså i øjeblikket ved at vende ryggen til både litteraturformidlingen og litteratu-

rens publikum naturligtvis med det mål i den sidste ende at tjene almenheden, men på sine egne betingelser. Det kan beklages at dette sker, men det er svært at se hvorledes det skal kunne undgås, hvis drømmen om videnskabelighed ikke skal opgives.

Den enkelte må altså fra opgave til opgave vælge sin plads som formidler eller forsker; selv om det samme arbejde sjældent kan fungere som både formidling og forskning er der naturligtvis ikke noget i vejen for til forskellig tid at udøve hver af de to funktioner.

Henvisninger:

1. Style in language (ed. Sebeok), 1960, 1966.
2. Mathematik und Dichtung (ed. Kreuzer & Gunzenhäuser), 1965, 1967.
3. The Computer and Literary Style (ed. Leed), 1966.
4. Poetics - Poetyka - *Ποιητική* I - II (ed. Davie, Fonyagy, Jakobson m. fl.), 1961.
5. Litteraturvetenskap (ed. Hallberg, Hansson m. fl.), 1966.
6. Se f. eks. G. H. von Wright: Logik, filosofi och språk. Strömningar och gestalter i modern filosofi. 1957, 1965.
7. Jvf. 3 og artikler i 2. I 5 gives en oversigt over området. I 2 er der en fyldig bibliografi.
8. F. eks. Søren Hallar: Synselementerne i Naturskildringen hos J. P. Jacobsen, 1921.
9. Jvf. 1, 2, 3 og 4.